

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יג, תשכ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חידושי לשון של איתמר בן אב"י

לא הרי איתמר בן אב"י כהרי אביו, אליעזר בן־יהודה. השניים אמנם חידשו מלים ומושגים רבים, אך הבא לבדוק ולהשוות את חידושיהם, על נקלה יראה, עד כמה נבדלו השניים.

בן־יהודה — לדורות חידש, לצורכי החיים המתחדשים לבקרים; בן אב"י, בדרך כלל, לצורכי השעה, לצרכיו העיתונאיים הוא, נתכוון לחדש, ובשעת כתיבה. זוהי גם הסיבה העיקרית לכך, שאחוז החידושים של בן־יהודה, שנתקבלו ונתאזרחו בלשוננו, עולה בהרבה על אלו של בן־אב"י.

בספר זיכרונותיו של בן־אב"י*, שזה מקרוב יצא, הוא מזכיר פה ושם מחידושויו. אך מילון לחידושויו — עדיין לא יצא**, וברשימתנו זו (שאינה מתימרת להיות שלמה כלל וכלל), נמנה את העיקריים שבהם:

* עם שחר עצמאותנו, זיכרונות חייו של הילד העברי הראשון, תשכ"ב.

** אשתו לאה, בהקדמה לזיכרונותיו (עמ' 8), כותבת: "אני מקווה, כי יעלה בידינו לכנס בספר מיוחד את כל מילותיו המחודשות". בביוגרפיה שלו ("נושא הדגל", שנכתב בידי חמדה בן־יהודה) אנו קוראים, כי ב־1930 נדפס ספרו "מילון שמות חדישים ומחודשים", אולם עד כמה שעלה בידי לברר, לא ראה ספר זה אור.

אלפון (תקופה של אלף	אלחוט 4	אביל (שרוי באבל)
שנים) 5	אלחוטן	אזכר 1
אמיר-ים (אדמירל) 6	אַלְחַט	אִיוֹשׁ 2
אַמְלִיל 7	אלילנות (אלילות)	אל-ודאיות
	אלילני	אל-שני 3

1. הפועל נגזר מהשם אזכרה, אקויוולנט של הזכרה («והימים האלה נזכרים ונעשים — שתהא אזכרתן קודם לעשייתן». ירושלמי מגילה ג, ה).

2. לא «טיל המאויש» של ימינו, אלא היה לאיש, היות חזק; והוא שיכול אותיות מן «יאוש» להוראת ניגודו.

3. בחידוש זה משתמש בן-אב"י אולי יותר מבכל מלה אחרת. את «חטאי» אני מזכיר. משראיתי מלה זו בעיתונות, לתומי סברתי, שזהו חידוש שמקרוב בא («חידושי לשון» ג', «חרות» מיום 14.7.61).

4. לפנינו דוגמה לבחירת מלה מורכבת לסמן בה מושג חדש. צירוף של אַל + שם מצינו כבר במקרא: אלקום, אלמות. וצירופים כאלה (עם שמות או תארים) אהובים הם על בן-אב"י, והוא מעדיפם על צירופי אִי: אל-אמונה, אל-אפשרי, אל-מובע, אל-סוף וכיו"ב.

בטעות ייחס ר' בריינין (כל כתבי א', תרפ"ג, עמ' 232) חידוש זה כבר לבן-יהודה.

5. במקום «אלף» כדי להבדיל מהמספר אלף. בשם אלפון משתמשים כיום לספר ללימוד הקריאה למתחילים (מן אלף=למד).

6. אע"פ שנתרחק בחידושו מצירופים, ואף יותר מאביו (וגם שחרחוק מובאת אצלו כמלה אחת: שחרחוק).

7. «כל הדברים האלה אמללוני ויום אחד ניגשתי אל אמי מלא

	ביטאון 10	אמריקניות 8
בְּתִצְחָק 12	בִּינִימִי (של ימיה הבניים)	אַרְעוֹן (אינצידנט)
גַּעְדָּן (פועל מחומש גזור מהשם גן-עדן) 13	בְּצִקָּת (הקטוגרף)	אַתְמוּלִי
גֶּרְמוֹן 14	בְּרִיתִיָּה (פדרציה)	אַתְנוּחַ (כסא נוח) 9
גֶּרְמָן	בְּרָקִי, בְּרֶק (שלה מברק) 11	אַתְנוּעַ (ליינוטייפ)
דְּאָרִי (השייך לדואר)	בְּתַקְלָה (פועל מרובע שנגזר מבת-קול)	בְּהֵן (דיבר בעזרת הבהן)
דְּאָרָן (עובד הדואר)		בּוֹקְרִי (של בוקר)

טרוניות" (עם שחר עצמאותנו, עמ' 24). ובסוגריים הוא מעיר: "גם זו, אגב, מיצירותי הלשוניות".

8. תכונתם של בני אמריקה. במלים כגון אלו (וכן: התאנגלות, התגרמנות, התקפרסות, קושטאות וכד') נהג בן-אב"י כעבריות לכל דבר (השתמש בהן בנטייה וכד').

9. ר' עם שחר עצמאותנו, עמ' 250.

10. מלה זו יצר עפ"י חידושי אביו: עיתון, מילון (ועפ"י חידושו של קלוזנר: ירחון). בשעתה עוררה המלה צחוק. אך חיש נתקבלה על הכול ונמצא כשרה להתנוסס בראש עיתונה של אגודת הסופרים.

11. פועל שנגזר מהשם מברק. שחידש בן-יהודה. בלשונו משמש הפעיל, שלפי ידיעתי חודש ע"י שלו נ. ק. י.

12. מן בת-צחוק: "וכשהציע וילסון, כתשובה, את רעיון חבר הלאומים בתצחק לויד-ג'ורג' לקראתו" (דאר היום, 13.8.1920).

13. "בעצם ידיכם תצעדו לקראת עתידכם... ובמשך עשרים שנה תהפכו את ארצכם ותגנעדנוה בכול". (שם, 21.7.1920).

14. "מנהיגם של היהודים המופלאים האלה רמו לו לאבי, שהוא

התארץ 18	דִּיֶּאָן (הכאיב) 15	דהום (מוכה תימהון)
התארצות (היאחזות)	הטראה 16	הדהיר (הריץ בריצה)
התבלמות (בלימה)	הסתפנות (עיסוק בספנות) בארץ) 19	מהירה)
התהגר 20	התאמרק, וכן:	דִּוְרִיָּה (היסטוריה)
התהרמן (קיבל דיפלומה) 21	התאנגל 17 וכיו"ב	דִּיָּגָה (יישוב דייגים)
		דליק

סומך על עזרתו בגירמונה של הארץ" (מאמרו בספר הזיכרון לבן־יהודה, בעריכת ר' בריינין, תרע"ח, עמ' 39).

15. פועל נגזר מהשם דראון (ישעי' סו, כד).

16. מן טרי, שהוראתה חודשה ע"י בן־יהודה.

17. "מה צדק קוצינר באמרו לפני מותו, כי העולם יתאנגל או

יתרוסס" (דאר היום, 1.9.1919).

18. "אותו העברי שבא אלינו ויתאקלם בתוכנו בכל פרטי החיים

והרוח נתארץ לגמרי" (שם, 7.7.1920). פעל מן ארץ — לא קיים במקורותינו.

19. בולטת להיטותו היתרה אחרי חידושי שמות מופשטים

בסיומת —ות.

20. להגר בעל כורחו. אינו מקובל כיום. בן־יהודה הכניס

שורש הג'ר הערבי לעברית. חידושו: הג'ר (כפועל), הגירה, מהגר. בן־יהודה מניח, ששורש זה במשמעות עזב, נטש היה קיים בעבר הרחוק גם בעברית, וכנראה מצוי גם בשם העצם הפרטי: הגר.

21. "... להשתלם ולהתהרמן בכדי להגיע על ידי כך לתמיג

בחירי האדם במלחמתם לקראת מרומיהם" (המושיעה, עמ' 5). רגיל הוא בגזירת פעלים משמות לועזיים.

התחזור	התמטר (מן מטר) 25	התמקצע (לימד מקצוע)
התחזרות (חזירה) 22	התמנאם (להתמחות)	התנכח 27
התימם 23	בנאומים) 26	התעגלות
התימן 24	התמסמר 26א	התעיתן (הפך עיתונאי)
התירק (ניסה להיות ירוק)	התמערבות (חיקוי למערב — בו צידד בן-)	התקרסל (הגיע לקרסולו של פלוני)
התלייל (לן בלילה)	אב"י)	התקרקות
התמזרח	התמקם	התראיין 28

22. דוגמה לחידוש טפל ומיותר.
23. חידושים רבים גזר מהשם ים. את הים אהב אהבה עזה (מאמריו על הים כונסו בספרו "הימה", תרצ"ו). ולפי עדותו נתכוון לחבר מילון ימי (עם שחר עצמאותנו, עמ' 127, 270).
24. באותה המשמעות של ההפעיל : הימין (לא המקראית !) — התקרב בהשקפותיו לחוגי הימין.
25. בהוראה המושאלת. "בעית הזכרונות אשר התמטרו במוחה...". (המושיעה, עמ' 12).
26. מנאם (= נאום) הוא חידוש של בן־יהודה.
- 26א. לתקוע יתד. חידוש סלנגי. "עם כל זה נסיתי נסיון אחרון להתמסמר באותו המוסד" (עם שחר עצמאותנו, עמ' 136).
27. בהוראת הקל.
28. מן ראיון (אינטרוויו), שחידש אביו. "ואני הוא שיצרתי משם עצם זה את הפועל ראיין" (עם שחר עצמאותנו, עמ' 132).
- השם ראיון מורה בספרות חז"ל על עלייה לרגל לשם היראות

התרמב"ם 29	חליט (אמיץ, תקיף) 30	יממות (ימאות)
וחידות (סולידריות)	טריאות	יצרי
(זלג) הזליג (דמעה)	ידעי (בעל ידע)	ירכתון (פיליטון) 32
ז'רגן	יינייה	ישבן (קולוניאליסט)
חדיש	ימאות 31	ישבני
חדישות	ימיות	כחיות (עז)
חייאון (אוטוביוגרפיה)	ימם (ימאי)	כפיס 33
חיכיון (ציפיה)	ימם	

פני האל במקדש ("הפאה והבכורים והראיון" — פאה א, א). לפנינו דוגמה של חילון. ראה לאחרונה מ' גן, לשוננו לעם קכ"ה, עמ' 67—77.

29. פועל נגזר משמו של הרמב"ם (1). "אילו רק הרהיב עז, אילו רק התרמבם ללא פחד ורתיעה, כי עתה היתה כל יהודה כולה זורמת לחצרו הירושלמית (קיראון, עמ' 20), היינו — נהג כרמב"ם. 30. "... איך גבור וחליט היה אף בצרתו" (ס' הזכרון לבן-יהודה, עמ' 38).

31. ר' הערתו ב"עם שחר עצמאותנו", עמ' 76.

32. על שום שהפיליטונים נדפסו בירכתי העמוד בעיתון. לפי עדותו של קלוזנר (השילוח מ"ג, תרפ"ה, עמ' 390) — הרואה בירכתון "מלה משונה גם בצורתה גם במוצאה" — הייתה מלה זו בשימוש רק בעיתונו של בן-אב"י (ל"פיליטון" הציע הסופר י"ח טביוב — עלון, אך גורלה היה כגורל ירכתון).

33. כלום יחשוב העולה באוטובוס "דן", שמלה זו, המצויה

לְהִיֵּת 37	כפֿכּוֹף	כִּיצִדוֹת 34
לְטֹן (הפך ללטיני)	לְאָן (שולל, אומר לאו)	כְּנוֹת
לִיטוֹן	לְאִיֹּת	כְּפִיֵּף (הכה כף אל כף) 35

באזהרה הכתובה באותיות רבתי „הזהרו מכייסים!“, ע"י בן-אב"י חודשה? על היווצרותה של מלה זו אנו שומעים: „לילה אחד בשעת העימוד בדפוס נמצאה שורה מיותרת באחד הטורים ובן אב"י החליט „לאכול“ אותה... הוא העיף עין על... כותרת בת שתי שורות: „מאסר חמישה חדשים לגנבי כיס“. התהלך רגע אנה ואנה, ופתאום קריאה אל הסָדָר: „הב לי, בשורה אחת: מאסר חמשה חדשים לכייסים...“ (עפ"י קובץ לזכרו, יצא לאור בנתניה, תש"ז, עמ' 55).

כך נוספה עוד מלה לאוצר חידושיו.

34. ממלת השאלה: כיצד; כדרך שבלשון ימי-הביניים יצרו איכות ממלת השאלה איד, כמות מן כמה: „כי אמנם הגיע הרגע... בכדי לטכס עצה יחדיו על כיצדיות העבודה בכיוון הרצוי“ (ישעיאות, עמ' 5).

35. „הקיפוני לפתע המון אנשים, נשים וטף, כשהם מכפכפים, מרקדים ותורעים באוזני“ (מאמרו בס' הזכרון לבן-יהודה, עמ' 37).

36. „זכרו נא זאת הלאוונים המושבעים“ („דור היום“ — להבדיל מ„דאר היום“ — 8.7.1937).

37. כקיצור במקום „להתראות“. כך נהג, מפעם לפעם, לחתום את מאמריו ב„דאר היום“. וגדולה זכותו של בן-אב"י ביצירת הסלנג, שהחל זורע, וש„פריו“ מורגש יפה היום (ראה מה שכתב ב„עם שחר עצמאותנו“, עמ' 22). מלים כמזופת, להתרחב (לרדת לרחוב), לחרֶבֶן (להחריב) — לזכות בן-אב"י הן נזקפות.

מטיר (בעל תכונות	מובטל 41	מֵאָהֶב (רומן) 38
המטר)	מוטרא (טרי)	מאוזב 39
מטעמה (מסעדה)	מוריון (סמינר, בית-	מאון (תקופה של מאה
מִידֵי (שלאלתר)	מדרש למורים)	שנה; century)
מיומם (מלא מים, ים)	מוריה (בית-מדרש	מאחדה (קואליציה)
מיעץ (העזה יתרה)	למורות)	מארחא (אכסניה)
מירע 43	מזרוח	מברקן
מכונית 44	מחוייק (חוקי; הקבוע	מגורמן
ממשני (מוחשי)	בחוק)	מדינאי 40
ממתנה (חדר-המתנה)	מחושמל 42	מדינאות

38. בשער הרומן שלו, "המושיעה", הוא כותב : מאהב.

39. מן השם אָזוב : "אבנים מאוזבות".

40. במספר רבים הוא כותב תמיד : "מדיניים" (ולא מדינאים).

41. "המלה שיצרתי או ל- jobless, מחוסר עבודה" (עם שחר

עצמאותנו, עמ' 303).

42. בהוראה המושאלת : "אותיות מחושמלות".

43. על משקל מיטב המקראית. מפליא שאינה בשימוש כיום,

שעה שמיטב ומירב מקובלות בלשונו.

44. עד לחידושו זה נשתמשו במלה מכונה (שחידש יל"ג),

שהובאה אף במילון בן-יהודה, ומעניינת הגדרתה : "כלי מרכב מאברים

רבים וגלגלים, הכל בחשבון לפי חכמת התנועה...". או זו של גור :

"עגלה ובה מכונה להסיע אותה בלי סוסים". כרבים מחידושו — אף זה

נתקבל בהתנגדות. ובין המתנגדים לה היה ביאליק, אך ברבות

הימים הסכים לה, ואף חיבר שיר בשם "המכונית".

ממתקה	מפית 47	מ־ים (אדמירל)
מְנַהֵג 45	מפקדה 48	מ־עיר (ראש עיר)
מְנַהֵג (פועל רבעי מהשם מנהג)	מצויץ (בעל תכונות של ציוני)	מָרוֹשׁ (פרולוג)
מָנוֹם (קרונ שינה, חדר מיטות) 46	מקברה (במקום הציורף בית קברות)	מִרְמָק (ציורף של: מראה-מקום) 49
מָסוֹף (אפילוג)	מקויץ	מְשׁוֹרֵיץ 50
מעגנה	מְקַצֵּעַ (למד מקצוע)	מִתּוֹרֵבֶשׁ (לבוש תרבוש)
מפגיע (דרמטי)	מקֶרֶשׁ	נִרְאֹת

45. „ברור, איפוא, כי בעיה חמורה ודוחקת עומדת לדיון רבנינו הגדולים, וטוב־טוב להם למנהג את הזקוק למינהוג עוד כהיום הזה“ (קיראון, עמ' 45).

46. „עם צהרים הגענו לשטוקהולם, לאחר תנומה מתוקה במחלקה שלישית לרכבת שוודית, ללא מנום אירופי, בלתי אם כסאות נעימים“ (עם שחר עצמאותנו, עמ' 190). נגזר מן נוס ע"ד מקום מן קום.

47. „למפה קטנה קראתי מפית“ (שם, עמ' 22).

48. שוב חידוש, שנתאזרה יפה בלשון. „והיום — אין יותר

גם מפקדה גרמנית עליונה“ (דאר היום, 19.8.1919).

49. חידושים בדרך של נוטריקון ור"ת יצר גם אביו : חושמה

(חקת שלטון מוגבל) או : לעלן (לא עם לא נגד, היינו : ניטראלי).

50. „שלוש מכוניות משוריינות תלווינה את מכוניתו ירושלימה“

(דאר היום, 1.7.1920).

נחשן 51	סְחָרִית (ספינת סוחר)	עבריות (בעל אופי)
הנכיה (גרם לנוכחות)	סָעִיר (סוער)	עברי (עברי)
סביבון 52	סְפָרַי	עברר (עשה לעברי) 57
סִבֵּן 53	ספראות	עגון
סִדָּד (אמר דברי טור) 54	סְפָרִיה 56	עגלילה (עגלת ילדים)
סְדָרוֹן (מכונת סידור) 55	סָרְקִי (בעל תכונות סרק)	הקטנה מן "עגלה"

51. הוא שאנו קוראים עפיון (חידושו של ב י א ל י ק) .
 שדחה את רגלי הנחשן. (אם כי בלשונם של הילדים משמשת בעיקר טיירה הערבית).

52. ר' מש"כ בלשוננו לעם קכ"ה, עמ' 88—89. בעניין זה נראה לקבל עדותו של בן-אב"י, הנראה כמסיח לפי תומו.

53. על חידושו של פועל זה (שגזור מסבון) אנו שומעים מפיו של בעל הדבר: "וכשאמי היתה רוחצת אותי בפיילה, הייתי מתחנן לפניה: אמא אל תסבניני, כי שונא אני סבון יותר מכל" (עם שחר עצמאותנו, עמ' 22).

54. בבן סירא מצוי קל (או הפיעל: תסוד, ז, 15) והתפעל (ח, 23) של ט10.

55. אך הוא משתמש גם בצירוף: מכונת-סידור. כיום מקובל: מסדרת (ר' מילון למונחי הדפוס, תרצ"ג, ע' 27).

56. במקום הצירוף "ההשכלתי": בית-עקד ספרים. ובהערה בזיכרונותיו (עמ' 146) הוא כותב: "אז יצרתי מלה זאת ל-*librairie*, עם ספריון ל-*bibliothèque*, אך בארץ-ישראל הפכו את הראשונה למושג זה".

57. "לעברר את הכתב הלטיני". לצורך זה משתמש בן-יהודה

עוב (מזוודה)	עתונאות	קביע
עומדה (סטטוס, מצב)	עתונאי 60	קולחוט (טלפון) 61
עיד (חג) 58	עתיקן (ארכיאולוג)	קטעי
עכשווי	עתיקנות (ארכיאולוגיה)	קלמס (כתב ללא מטרה)
עכשוויות	פגים	קלמוס
עצים	צבאנות (מיליטריזם)	קיראון (קריאה, בקשה)
עצמאות 59	צינורית (מכתב בדואר פנימטי)	קלאפ (appeal) 62
עצמאי	צנר	ראיין

בלעבר (ולא בפועל המרובע): „או אפילו אותן המלים שמקורן בלשון יוגית ורומית ונתעברו...“ (המבוא הגדול, עמ' 11).

58. חג. „עיד פורים“ (קיראון, עמ' 32). המלה עיד (שהיא מבטא אחר של איד) אמנם מצויה במקורותינו, אך עניינה חג של גויים (וכן משמשת בספרות חז"ל גם איד המקראית: „לפני אידיהן שלגוים שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהן“ — ע"ז א, א), אך לא כחג ומועד של בני ישראל, כבלשונו של בן-אבי.

59. „כבר אז יצרתי מלה זאת למלה הלועזית „Autonomia“ (עם שחר עצמאותנו, עמ' 195). קלוזנר (א' בן יהודה, תרצ"ט, עמ' 54) מייחסה בטעות לבן-יהודה.

60. מן עיתון, שחידש אביו. אחרת פ' מרחביה (לשונונו לעם פ"ט, עמ' 204), המייחס חידוש זה לסופר א"ש הרשברג.

61. „אני קראתי לטלפון קולחוט בעוד שאבי קרא לו שח.“ (עם שחר עצמאותנו, עמ' 169).

62. לאחד מספריו קרא: „קיראון להתחיות דתנו בארצה“ (תרצ"ה).

תחנית	תאבדעות ⁶⁶	ראינועי ⁶³
תמור (תמיר)	תְּאַמִּית	רְגִיז
תמזיג (מיזוג)	תְּאַרְךָ	רדיא ⁶⁴
תעביר(תרגום לעברית) ⁶⁷	תבוסנות	רדים
תקדים	תבוסני	רחיף (מסכן, אומלל)
תקריית (אפיזודה)	תִּבְלִי (השייך לתבל)	רִיחַ (הפך לרוחני)
תרמיז	תַּגְרִית	רכושני
תשנין	תּוֹכֵן (מתווך)	רמקול
תתתח (להפציץ בתותח) ⁶⁸	תחדיד ("תמונה מחודדת", תתתח)	רעשן ⁶⁵
	קריקטורה)	רשים

63. ש"ת מן ראינוע, שחידש אביו. בן אב"י מייחס לעצמו גם את החידוש קולנוע (עמ' 512), אך לאמיתו של דבר חודשה ע"י המשורר יהודה קרני.

64. מלה תלמודית, שהציע במקום רדיו (דור היום, 8.7.1937).

65. ר' עם שחר עצמאותנו, עמ' 22.

66. מן התואר המורכב: תאבדעי, שחידש אביו, בהוראת "סקרנות". "העיר שקטה וכל תושביה מחכים בתאבדעות לבוא הנציב העליון" (דאר היום, 1.7.1920). מה שהעיר טורסיני (במילון בן־יהודה) לגבי תאבדעי, כוחו יפה אף לגבי חידוש זה, שנדחה מפני מלת סקרנות ואחרות.

67. כשם ש"הערבים" עצמם נוהגים לאמר על כל תרגום לשפתם תעריב" (כנען ארצנו, עמ' 101). הצורה — צורת מקור ערבי (ע"ד תארץ, תעריף וכיוב).

68. "עירוני... והציע לי לתרגם to bombard לא בתתח כאשר רציתי אני אלא בבמבם (עם שחר עצמאותנו, עמ' 80).

ברור, שלא כל חידושיו (שנהג, לעתים קרובות, להקיפם במירכאות כפולות) נקלטו בלשון, ואף בימיו לא כולם היו מקובלים. לעתים נכשל בהם בקיצוניות מרובה. אחרים היו מוזרים ומצחיקים, ואי אפשר היה להם שיתקבלו בלשון.

בוודאי יש הגזמה בדבריו: „ואלפיס מיצירותי התאזרחו כבר” (עם שחר עצמאותנו, עמ' 22); אך ראינו, כי לא מעטים מהם נשתגרו בלשון, ואין איש יודע, שבן־אב”י הוא מחדשם.

ישראל הורביץ

„ומי במים”

הטובע במשל ומליצה

לש' תודר בהוקרה

כאדם טובע הוא מחזיק גם בקש להצלתו (מנדלי, „קבצניס”, כ”ג).

אתה, חביבי, טובע נאחו בקש — — — כן, אני טובע הנאחו בקש (יהושע בר־יוסף, „העומדים על הסף”, עמ' 112). והוא היה נאחו בשאלה אחרונה זו כטובע הנאחו בקש (הוא, שס, שס).

כטובע הנצמד אל קורה מצילה (עמוס מוסינסון, „גבעה אחת”, עמ' 119).